

Ο Σολωμός και τα δημοτικά τραγούδια ήταν ή πηγή της ποιητικής του γλώσσας, καθώς ο Πολυλάς το παραδείγμα της κριτικής του. Ο ίδιος μου έλεγε: «Όταν γράφω, έχω πάντα στο νου μου στίχους του Σολωμού του μέτρου στο οποίο γράφω». Με τον Πολυλά είχε άποραση να κάμη και μια κριτική έκδοση όλων των έργων του Σολωμού αλλά ο θάνατος του στενού φίλου του έματαιωσε το σχέδιο.

★

Στο μάθημα, έρμηνεύοντας κείμενα αρχαίων ποιητών, άναφερε συχνά το Σολωμό, κ' έδειχνε πως ή γλώσσα στα χέρια του τεχνίτη, μπορεί να δείξη άσύγκριτη δύναμη καθώς και τρυφερότητα μεγάλη, και φανή 'καθ' όλα άνταξία της αρχαίας. Και είχε πάντα στη μνήμη τα παραδείγματα:

Συχοφέγγει άστραπή, σκίζει το σκότος,
Και της βροντής πολυβουίζει ο κρότος

«Για δες τώρα πως ο ίδιος ποιητής γίνεται τρυφερώτατος»:

Και προβαίνει ή Μαρία λίγη να πάρη
Δροσιά στα σωθικά τα μαρμαρένα...

Μεγάλη ήταν ή χαρά του σάν έβλεπε πού τα λόγια του μάς έκαναν εντύπωση και πού μ' εύχαρίστηση τον άκούμε. Το αισθανόμουν πού έχαιρετο, γιατί μετά το μάθημα έξακολουθούσε να μου μιλή με τον ίδιο ένθουσιασμό:

«Πάντ' άνοιχτά πάντ' άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μου.

— Πώς σου φαίνεται αυτός ο στίχος; δέν είναι ώρκαίος;

— Μάλιστα πολύ ώρκαίος.
— Άκουσε κ' έναν άλλον.

Άνοιχτά πάντα κι άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μου.
«Δέν αισθάνεσαι εδώ κάτι πού μόνον το βαθύ αισθημα πού ο Σολωμός είχε της Τέχνης μπορούσε να βρή;» Κ' ένώ το κουδούνι καλεί για το μάθημα, έξακολουθώ να τον άκούω, ως πού να του θυμίσω ότι έσήμανε.

Με τέτοιον έρωτα προς την Τέχνη, επάσχιζε με κάθε τρόπο να σπειρή στην καρδιά όλων τον έπλησίαζαν την άγάπη της πνευματικής ζωής. Ξένοι νέοι πού άγαπούσαν τη μάθηση έξητούσαν ως εύτύχημα την εύκαιρία να μιλούν μαζί του, και όταν

έγύριζαν στην πατρίδα τους του έγραφαν λόγια γιομάτα ένθουσιασμού.

★

Άλησμόνητη θα διατηρώ την εντύπωση από τα σοφά του μαθήματα. Τόν βλέπω ακόμη με το βιβλίο στην άμασγάλη και τα χέρια στην τσέπη να μπαίνει στην τάξη και μηχανικά να πηγαίνει στην έδρα, ένώ στο πρόσωπό του βλέπει κανείς πού άλλου έχει τη σκέψη του. Είναι συνήθεια του. Όπου κι άν βρεθής, σκέπτεται, μεταφράζει, άναλυεί στίχους ή σελίδες πού διάβασε την περασμένη ώρα, και όταν τον πλησιάσω δέ λείπει ποτέ να μου μεταδώση τη σκέψη του. Όλος άφοσιωμένος στο θέμα του, μιλάει σιγά, καθαρά, ολοστρόγγυλα, ώστε ο λόγος του να έκφραζε όλη του τη σκέψη. Αισθάνεσαι πού μόνον άγάπη για την άλήθεια κρύβουν τα βαθιά της ψυχής του. Στην όμιλία του δέ θα μείνη πολλήν ώρα σε κοινά ζητήματα, θ' άνέβη πάντοτε ως τις ύψηλότερες σφαίρες της ήθικής. Η έκφραση του προσώπου του, το ένθουσιασμένο του βλέμμα, κάθε του κίνημα, όλα δείχνουν με πόσην εύχαρίστηση μιλάει για πράγματα έξω της κοινής ζωής. Την καλλήτερή του απόλαψη βρίσκει στα διαλεγτά βιβλία, εκείνα πού τον κάνουν να σκέπτεται, γιατί ή σκέψη, καθώς έλεγε, «μας άνεβάζει σ' άλλη σφαίρα, άμόλυστη». Τη ζωή αυτή της ανώτερης σφαίρας πάρα πολύ έχάρηκε και ή φήση ένδικήθηκε του άνοιξε γρήγορα τον τάφο, άφίνοντας σ' έμας τη λύπη και τον καημό.

★

Σιμά σ' αυτόν τον άπειρόν έρωτα προς την Τέχνη έτρεφε για τη μητρική του γή διάπυρρη άγάπη. Την Ελλάδα είχε πάντα στην καρδιά και στα χείλη, κι όπως ο Σολωμός την όνειρεύθηκε, έτσι κι αυτός την έποθούσε. Όσο ειλικρινά έχαιρετο άκούοντας τους ζένους να την επαινούν, τόσο κατακαρδα έλυπειτο σάν άκουε να την κατακρίνουν. Ό, πώς θα έθλίβετο ο μακαρίτης άν ήταν εδώ ν' άκούση όπως έμεις κάθε μέρα κι από κάθε είδους ανθρώπους να περιφρονείται — και όμως ήδικα — να βρίζεται με τόσην άναίδεια ή γωνιά εκείνη της όποίας κάθε πέτρα μάς είναι τόσον άγαπητή!

Όταν είχε γίνη λόγος να έλθη στην Κέρκυρα χαρτοπαικτικός Άδης, κάποιες ζένες έσημερίδες έσυνώδευσαν την είδηση με δυσάρεστα σχόλια πού ο μακαρίτης διάβασε. Και κατόπι έξαφνα στη μέση

του μαθήματος λέγει με μισοσβυμένη φωνή «είδτε τί μάς λένε οι ζένου;» και είδα ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του βαθύτατη λύπη, όμοιαν μ' εκείνην πού αισθάνθηκε όταν έμαθε το θάνατο του άδελφού του. Δέν είταν πρακτικός, όχι, και άκουσε συχνά να του το λένε. Άλλ' είχε άγνή, άγνότατη την καρδιά, και είχε άμόλυπτα τ' άπόβαθα της ψυχής του. Με κάπως έλαστική συνείδηση θα έκανε και χρήματα. Άλλά δέν τα έξήλεψε ποτέ. Ο τελευταίος πόθος πού του γνώρισα είταν να δημοσιέψη το Δάντη. Η μελέτη πού έσχεδιάζε θα είταν από τα σημαντικώτερα έργα του, γιατί έσπούδαζε το Δάντη από τα παιδικά του χρόνια. Άλλ' οι λογιώτατοι σύμβουλοι του κ. Μαρσαλ του το άρνήθηκαν. έπειδή δέ δημοσιέσουν έργα σε ζένη γλώσσα, δηλαδή σε δημοτική.

★

Στα δύο τελευταία του έργα, τον Προμηθέα και τη μετάφραση των ίταλικών ποιημάτων του Σολωμού, ήμπόρεσα ν' ακολουθήσω την έργασία του σ' όλες τις λεπτομέρειες. Τη μετάφραση καθώς και τη Μελέτη του Προμηθέα άρχισε κ' έτελείωσε στο διάστημα λίγων μηνών. Δυό τρεις μέρες άφου είχαμε άρχίσει τη μελέτη του δράματος μου λέγει: «Θά βγής και αυτό», και σε λίγες βδομάδες είχε τελειώσει το πρώτο σχέδιο της μετάφρασης.

Άς άναλύσουν κι ως κρίνουν άλλοι άρμεδιώτεροι τα έργα του και τη δημιουργική του έργασία πού τιμά τη σημερινή μας γραμματιολογία. Γιατί βέβαια οι κριτικές του μελέτες, καθώς κ' εκείνες του Πολυλά, κάνουν έξαίρεση στην κάπως άναίμική μας γενεά.

★

Τις γραμμές αυτές, πού έχάραξα άπ' άγάπη για το δασκαλό μου, τελειώνω με την εύχη γλήγορα να δημοσιευτούν τα έργα πού άφησε.

Λειψία 3 'Οκτωβρίου 1905

ΑΡ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΣ

Κάποις λογιώτατος πηγαινάμενος στο ύποστατικό του, ρωτούσε άν είναι καλό το νερό του πηγαδιού για να πιή. Κι όταν οι άργάτες του είπαν ότι είναι καλό γιατί κ' οι γονέοι του άπ' αυτό έπιναν, ο λογιώτατος φώναζε:

— Και ποσο μακριούς λαιμούς είχε πού μπορούσαν να πιούν από τόσο βάθος;

έννοιωσαν άμέσως ότι τον είχαμε άγιογδυθήσει, άκουσε πως ζεδικήθηκε κ' έπιασε τον Άφρικάνο: όλη δηλαδή τη νύχτα έφερε γύρα την άβλή ο κατακακομοίρης χωρίς να μπορέ ή να βγής, σάματις νάχε πίσει μέσα σε λαβύρινθο, ως πού ζημερόνοντας πιάστηκε έχοντας τα κλειψιμέικα. Και τότες, άμα τον έπιασαν, έφαγε όχι και λίγες, κι άφου έξησε λίγον καιρό πέθανε κι όπου κακού σου θέλει, τρώγοντας καμτσικιές, καθώς έλεγε, κάθε νύχτα, ως πού και μελανάδες να φαίνονται: την έλλη μέρα στο κορμί του. Ύστερ' άπ' άφτά, ο Τυχιάδης, και τον Πέλιχον άναγέλα και νόμιζε ότι κ' έγώ σάν κανέναν συνομήλικος του Μίνωα δέν ξέρω τί λέω τώρα.

— Μά, Έφκράτη μου, του λέω, άφου το χάλκωμα είναι χάλκωμα και το έργο τώχει κάμει ο Δημήτριος από την Άλωπεκή πού δέν είναι κανένας πλάστης θεών, παρά ανθρώπινων άγαλμάτων, δέ θά φοβηθώ ποτέ το είδωλο του Πέλιχου, πού μήτε ζωντανό τονέ σκιαζόμουνα πολύ, άμα με φοβείριζε.

Άπάνου σ' άφτά ο Άντίγονος ο γιατρός είπε:

— Κ' έγώ, Έφκράτη, έχω έναν Ίπποκράτη χαλκωματένιο ίσα με μια πήχη μεγάλο, πού μόνον άμα σβύση το λυχνάρι, τριγυρίζει σ' όλο το σπίτι βροντώντας και άναποδογυρίζοντας τα έργαλειά και

άνακατέθοντας τα γιατρικά κι άνοιγοκλείνοντας την πόρτα, και προπάντων όταν άφίσομε για έλλη μέρα τη θυσία, πού του κάνουμε κάθε χρόνο.

— Να δά ή ώρα, είπα έγώ, να θέλη τώρα κι ο Ίπποκράτης ο γιατρός να του κάνουνε θυσίες, και να θυμόνη άνίσως δέν ζεφαντώση στην ώρα του με σωστές θυσίες, άφτός πού έπρεπε νάμει έρχαριστήμένος άν ήθελε του κάνει κανέναν μνημόσυνο ή του στάζει νερόμελι ή του βάνει στεφάνι στο κεφάλι.

— Άκου λοιπόν, είπεν ο Έφκράτης, και τουτο ακόμη, πού το είδα εδώ και πέντε χρόνια έχοντας και μαρτύρους. Ήταν ή εποχή του τρύγου κ' έγώ, άφου άφισα τους άργάτες στάμπέλι να τρυγάνε, κατά το μεσημέρι πήγαίνα μονάχος μου στο δάσο, ένώ κάτι συλλογιόμουν και το καλοστοχαζόμουνα. Κι άμα έφτασα στο πιό σέναντρο μέρος, πρώτα-πρώτα άκουσα γαβγίσματα σκυλιών, κ' έγώ θαρούσα ότι ο γιός μου ο Μνάσωνας, καθώς συνήθιζε, έπαιζε και κυνηγούσε με τους συνομήλικός του μέσα στο δάσο. Δέν ήταν όμως έτσι το πράμα, γιατί σε λίγο, άφου γίνηκε σεισμός και βουητό σάν από βροντή, βλέπω να σιμόνη γυναίκα φοβερή, ψηλή ίσα με μισό στάδιο άπάνου κάτου, και κρατούσε και λαμπάδα στο άριστέρο χέρι και στο δεξιό σπαθί ίσα με είκοσι πήχες: από τη μέση και κάτω ήτανε φιδοπόδαρη,

και το άπάνω μέρος του κορμιού της παρόμοιο με Γοργόνα, για τη ματιά της λέω και την τρομερή της θεωρία και άντίς μαλλιά είχε τα ριδια τυλιγμένα σάν πλεξούδες γύρα στο λαιμό της και μερικά κουλουριασμένα πανου στους ώμους της. Βλέπετε, είπε, πως άνατριχιάζω, φίλοι μου, και τώρα πού σ'es το λέω;

Κ' ένώ μάς τώλεγε μάς έδειχνε συνάμα ο Έφκράτης τις τρίχες του χεριού του όρθές από το φόβο. Ο Ίωνας όμως και ο Δεινόμαχος και ο Κλεόδημος κ' οι άλλοι σά γάχηδες τον κοιτάζανε και με τεντωμένα τα μάτια ήρωι άνθρωποι, σερνούμενοι από τη μύτη, προσκυνώντας με ταπεινόςνη τέτοιον άπίστευτο κολοσσό, γυναίκα μισό στάδιο, ένα γιγαντένιο μπαμπούλα. Κ' έγώ στο άναμεταξύ στοχαζόμουν ποιοί όντας αυτοί και τους κινός συναναστρέφουνται για να τους μάθουνε τη φιλοσοφία κι από πολλούς θαμάζονται. άφου μόνο στις άσπρες και στη γενεάδα παραλλάζουν από τα μαρά, ένώ κατά τέλλα άφτοι είναι πιό έφοκλόσυρτοι από κανένα στο ζέμα. Ο Δεινόμαχος τουλάχιστο είπε:

— Για πές μου, Έφκράτη, τα σκυλιά της θεάς ποσο μεγάλα ήτανε;

— Ψηλότερα, άποκρίθηκε κείνος, από τους Ίντιάνικους έλέφαντες, μάθρα κι άφτά και μαλλιαρά